

[Рец.] Натан Меїр. Євреї в Києві, 1859–1914. — К.: «Дух і Літера», 2016.

Книга сучасного американського історика-гебраїста, викладача Портлендського університету Натана Меїра «Євреї в Києві, 1859–1914» вперше побачила світ у 2010 році в США. Нещодавно її було перекладено на українську мову (переклад Н. Комарової та М. Єгорченко) й опубліковано київським видавництвом «Дух і Літера». Результатом майже десятирічної роботи науковця стало дослідження, у якому простежується еволюція єврейського життя в Києві: від його початків у невеликій громаді крізь десятиліття сталого єврейського поселення та громадської активності (незважаючи на кілька погроми та зростання ворожості до євреїв) й до виникнення єврейської метрополії і громадянського суспільства.

Книга досить об'ємна за обсягом (має 416 сторінок): складається з двох частин, які поділені на 7 глав. Кожна частина починається з короткої економічної, демографічної та культурної характеристики київського єврейства. Перша частина — «Ранні роки» — присвячена першим двом-трьом десятиліттям відновленого єврейського поселення в Києві після 1859 р. Друга частина — «Єврейська метрополія» — охоплює період від межі XIX–XX століть до початку Першої світової війни, коли єврейська громада розвинулася в одну з найбільших міських єврейських конгломерацій в імперії.

У Вступі автор аналізує доробок світової єврейської історіографії та вказує на праці, що були використані ним у дослідженні. В них розкрито стосунки євреїв із державою та суспільством, релігійна, культурна, економічна та політична динаміка єврейства. У той же час, Н. Меїр наголошує на тому, що «жодне інше велике місто Російської імперії» не відрізняється відсутністю історіографії з єврейської тематики так, як місто Київ (окрім кількох історико-краєзнавчих розвідок). Така ситуація пояснюється тим, що науковців завжди більше цікавила середньовічна історія міста та радянський Київ, тому насичене багатьма подіями та знакове для євреїв «довге XIX століття» залишалося поза увагою дослідників.

Першу главу автор починає розповіддю про історію появи євреїв в Києві від часів Середньовіччя. Далі аналізується процес формування «київського єврейства». Змальовано його перші двадцять років життя у Києві від 1859–1861 рр., коли євреям було дозволено тут селитися: міграція, професійні особливості, географія розселення, динаміка міського життя, їхня економічна діяльність. Склад київської єврейської громади мав еkleктичний характер: від заможних

* *Марія Ковальчук* — аспірантка кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Науковий керівник — д.і.н., проф. В.А. Рубель, mashket@ukr.net

купців та великих промисловців, службовців, торговців до ремісників та студентів. Відмічається, що, починаючи від перших десятиліть появи євреїв у місті, простежується збільшення єврейського характеру міста одночасно зі зростаючою негостинністю Києва до євреїв: «Як не парадоксально, київські євреї постраждали і через те, що відокремилися від решти населення міста, і через те, що просочилися в існуючі структури міста. Глава завершується детальним описом погрому 1881 року, після якого, як пише Н. Меїр, «євреї не втратили надії на можливість єврейської інтеграції в російське суспільство».

У другій главі аналізуються основи єврейського громадського життя від перших десятиліть єврейського поселення й до 1890-х років. Автор досліджує не лише те, як функціонувала єврейська громада після 1844 року (скасування кагалу), а й те, що вона означала для тих, хто вважався її членами, й тих, хто вважав себе гідними взяти на себе керування нею. Н. Меїр відзначає, що «в останній період існування Російської імперії цієї згоди не було поміж євреїв, що поділялися за класами, релігійними традиціями, політичними уподобаннями та приналежностями, мовою. Спільність, яка раніше вважалася samozрозумілою, тепер уже такою була не завжди, особливо в метрополії».

Автор також торкається теми еволюції російських єврейських лідерів з 1840-х до 1870-х років, які відігравали помітну роль як у єврейському, так і загалом у житті Києва. Особлива увага зосереджена на офіційному керівному органі громади, Єврейській лікарні, Єврейському благодійному комітеті, казенному рабинаті та Хоральній синагозі. Дослідник пояснює їхнє прагнення до керівної ролі не тільки жагою влади, але й «почуттям відповідальності перед одновітряними, бажанням допомогти євреям на шляху до просвіти та визнання російським суспільством і державою».

У третій главі розглядається походження та схеми розселення євреїв, їхня чисельність, гендерні економічні ролі єврейських чоловіків і жінок. Цікавим для читача стане огляд двох непересічних історичних подій — погрому 1905 року, який, на думку Н. Меїра, «являв собою не лише спалах антисемітського насильства; це було символічне відвоювання Києва у «бунтівливих євреїв», чий вплив у місті, на думку багатьох християн, зріс понад усяку міру»; та справи Бейліса 1911 року. Автор робить висновок, що наслідком цих подій для київських євреїв стало те, що «вони жили в умовах «постійної тривоги та страху» перед облавами — явищем, притаманним лише Києву та його заплутаному законодавству щодо єврейського поселення в місті».

«...І все ж таки Київ і надалі вабив євреїв», — цитуємо автора. Четверта глава цієї книги присвячена розгляду процесу акультурації, який активізувався на початку ХХ століття, аналізу трансформації культурних звичаїв у місті та причин популярності єврейського націоналізму. Окрема увага автора зосереджена на спорудженні Хоральної синагоги та її ролі в зародженні та поширенні нових релігійних тенденцій серед київського єврейства. Як відзначає автор, «у складній взаємодії з Російською державою та російським суспільством, коли євреї дедалі більше ставали росіянами й дедалі зручніше почувалися в російській культурі, вони водночас тужили за справжнім єврейським способом життя, відчуваючи його поступове зникнення».

У п'ятій главі автор вивчає стосунки між євреями та іншими етнічними групами в місті, зокрема українцями. Він зазначає, що окрім традиційних економічних відносин, простежується наявність великої кількості міжетнічних контактів в професійній сфері, у сфері ідей — у книгах і газетах, навчальних закладах, громадських організаціях, клубах тощо. Н. Меїр пише, що такі контакти «свідчили про терпимість і навіть товариські стосунки, прийняті в деяких колах, але водночас фактом життя залишалися міжетнічна напруга та ворожість».

У шостій главі досліджується одне з головних громадських явищ — єврейська філантропія. В останній чверті XIX століття у середовищі розмаїтого київського єврейства виникла нова форма об'єднання, яку автор книги називає «єврейським громадянським суспільством». Багато мігрантів, які вирішили перебратися до Києва, ладні були залишити чітко регламентовану громаду штетла. Вони переходили від традиційної форми організації єврейської спільноти до такої, яка, в умовах формування нової єврейської ідентичності — «самосвідомої публічної сфери», взяла на себе обов'язок з вирішення соціально-економічних, політичних та релігійних проблем життя. Тому головну увагу в цьому дослідженні зосереджено на питаннях благодійності, добробуту та піклування, які були центральними для єврейського громадського життя: охорона здоров'я (цікаво, що саме в цій сфері жінки тримали можливість зайняти лідируючі позиції), освіта та ін. Єврейська філантропія заклала основу «єврейської публічної сфери». Вона була тим засобом, за допомогою якого київські євреї, позбавлені можливості участі у політичній сфері, виражали свою ідентичність: «євреям, які відчували дискомфорт стосовно свого єврейства як релігії чи національності, часто набагато ближчими були універсалістські або гуманітарні концепції юдаїзму».

Заклучна, сьома глава, описує внутрішню суть російського єврейського громадського життя, коли «від 1905 року в політичній і громадській діяльності, яка колись була парафією інтелектуалів, радикалів і місцевих еліт, відбувався справжній спалах організаційної, мобілізаційної та планувальної активності з боку багатьох груп і класів російського єврейства». Єврейське громадянське суспільство переживало період «змужніння», а ідеологія ще не набула остаточного вигляду. Показана боротьба найяскравіших, найактивніших та найпомітніших київських євреїв за політичні впливи, яку вони вели за допомогою популістської риторики.

Отже, як зазначає сам автор книги, мета, з якою він узявся до її написання, полягала у тому, щоб подати історію євреїв як історією всіх євреїв міста та, паралельно з цим, показати діяння найвидатніших представників єврейства пізньоімперського Києва. Це йому вдалося, адже, прочитавши книгу, читачі мають змогу з'ясувати для питання життя єврейської громади, які й досі залишалися маловивченими: розвиток єврейських організацій та об'єднань, сферу соціального забезпечення та благодійності, контакти із неєвреями та проблему акультурації у Києві — «головному місті Південного Заходу Російської імперії» — в хронологічних рамках між 1859 та 1914 роками. Н. Меїр використовує у своїй студії мікроісторичний підхід, тому єврейська громада

розглядається не як «незрозуміла єдина спільнота, до якої належали всі та яка промовляла єдиним голосом», а як така, що «утворена з багатьох елементів і багатьох різних типів колективного самоусвідомлення». Опрацювавши значний масив літератури та архівних матеріалів, автор доводить, що присутність євреїв справила відчутний вплив на характер і профіль Києва у спосіб, у якому віддзеркалилося напруження, типове для непростих взаємин між євреями та рештою суспільства Російської імперії: «Попри те, що євреї були в Києві чужинцями, яких лише терпіли, вони значною мірою впливали на місто й навіть формували його». Як і в усій імперії, євреї відігравали центральну роль у господарстві Києва, і, на думку автора, не має сумніву, що місто не могло без них обійтися та навіть завдячувало їм своїм вражаючого зростанням у всіх сферах життя на переломі XIX і XX століть.